

FILOSOFUL DUMITRU D. ROȘCA

Vasile Zvanciuc

Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca

Abstract. The present study is dedicated to the work and personality of Dumitru D. Roșca – an outstanding Romanian philosopher, one of the author’s professors during his academic years spent at the University of Cluj. An extended analysis inside the study holds D. D. Roșca’s doctoral paper, originally published in French and treating about the influence of Hegel on Taine. Afterwards, the ideas contained in that original thesis of doctorate are connected together with those of D. D. Roșca has supported in his academic lectures and radio speeches during the World War II, thus being emphasized his considerations about the primacy of spiritual values, the discipline required by research and study as well as the appeal to morality as an exceptional must of intellectuals.

Key words: D. D. Roșca, Romanian philosophy, history of philosophy, University of Cluj, values, morality, spirituality.

Cărțile apărute la „Editura Fundației Carol al II-lea” au trezit în autorul acestor rânduri, încă de pe băncile școlii, garanția calității. De aceea, îmi atrăgea atenția când vedeam coperta bine știută de toți cei ce se îndeletnicesc cu dulcea zăbavă a cetitului cărților, după cum spunea cronicarul moldovean. Am văzut odată la un coleg, care citea cu mult interes, cartea *Existența tragică* scrisă de Dumitru D. Roșca. Mi-am manifestat dorința de a o citi, dar trebuia să aștept la rând, deoarece doritorii erau mulți. Prima tentativă nu a reușit, dar, când am devenit student la filosofie în Cluj, am auzit cursurile de istorie a filosofiei de la începuturi până la Hegel (inclusiv), predate de D. D. Roșca și continuate de alt mare dascăl, Dumitru Isac, fost asistent al autorului *Existenței tragice*, carte apărută în 1934.

Rostirile de la catedră ale lui D. D. Roșca ne-au demonstrat ce înseamnă a gândi filosofic. Vorbea un filosof, nu un simplu profesor de filosofie, iar cei din băncile amfiteatrului și-au dat seama pe cine au în față. Veneau acolo și studenți de la alte facultăți, printre care Tudor Cățineanu, pe atunci student la filologie, care a

scris prima teză de doctorat în care a supus unei valoroase analize gândirea filosofului D. D. Roșca.

În ziua de 2 noiembrie 1942, în plin război mondial, autorul *Existenței tragice* rostește un cuvânt de inițiere și îndemn la studii serioase adresate studenților Universității din Cluj, aflată în refugiu la Sibiu. În studiul *Despre unele puteri ale științei* – titlul prelegerii profesorului D. D. Roșca –, universitatea este, înainte de toate, școala care urmărește creația științifică și, în al doilea rând, opera de educație sau de utilitate practică. A face știință înseamnă a căuta adevărul pentru adevăr. Universitatea face întâi știință teoretică și apoi știință aplicată. Nu există acțiune practică mare, decât acolo unde a existat în prealabil știință mare. Ca să poți mult, trebuie să știi mult. Dar, pentru a realiza ceva, e nevoie de virtuți de ordin intelectual și de natură morală greu de dobândit.

Care sunt puterile sufletești care trebuie să fie dobândite negreșit de cel ce se dedică cercetării teoretice a adevărului?

Prima este o anumită disciplină a inteligenței, pentru a înlătura tot ce poate împiedica desfășurarea funcțiilor intelectuale (percepție, observație exactă, putere de concentrare a atenției, judecată riguroasă etc.).

Funcțiunea optimă a inteligenței este tulburată de motivele de ordin afectiv (interese de tot felul, gândul la eventualele aplicații practice imediate ale rezultatelor posibile sau diferite asociații emoționale) etc. Trebuie amintită și o anumită ambianță biologică (hrană, odihnă potrivită, exerciții fizice, un oarecare echilibru psihofizic etc.). Sunt acestea condiții exterioare care creează și stimulează concentrarea intelectuală. Voința este un factor determinant și o slujitoare credincioasă a inteligenței.

Curajul intelectual este *a doua virtute* ce trebuie să și-o însușească cel ce se dăruiește cercetării, adică să nu înlături ipoteza că adevărul pe care îl cauți ar putea fi descurajator. În acest caz trebuie să-l accepți ca atare. Nu trebuie să aluneci pe povârnișul amăgirilor consolatoare. E o putere sufletească pe care trebuie să o cauți a o dobândi. Acceptarea adevărului este intelectualicește și moralicește fecundă și binefăcătoare.

De asemenea, *entuziasmul spiritual* este o condiție a realizării omului de știință și a gânditorului de rasă, entuziasm care lasă urme netrecătoare în spiritul tinerilor.

Severa disciplină intelectuală pe care o cere îndeletnicirea serioasă cu știința adevărată are o extraordinară putere de expansiune în împărăția sufletului. Cunoașterea poate duce și la o barbarie savantă, știința însă e creatoare de cultură, care nu poate fi definită din această perspectivă decât ca un mănunchi de dispoziții sufletești concretizate în anumite convingeri și anumite deprinderi intelectuale și morale. „Ea poate crea și un anumit stil de viață. Aceste deprinderi dau naștere la rândul lor la civilizații și instituții sociale și politice corespunzătoare.”¹

¹ D. D. Roșca, *Despre unele puteri ale științei*, în *Oameni și climate*, Cluj, Edit. Dacia, 1971, p. 186.

Notele care definesc stilul de viață al unui adevărat om de știință sunt mai întâi sentimentul de demnitate omenească pe care îl poate trezi, alimenta și întări investigația științifică, căutarea adevărului în sufletul celui care o practică.

A-l elibera pe om de grijile materiale înseamnă că el își va putea întrebuița libertatea studiind și contemplând adevărul. Sentimentul și conștiința libertății omului, a demnității umane dau „unitate de atitudine, o linie de conduită în viață”².

Severa disciplină intelectuală asigură inteligenței o funcționare mai liberă. Motivele de natură materială și afectivă înăbușesc libertatea inteligenței. Disciplina intelectuală devenită deprindere produce efecte în manifestările voinței, în viața practică.

Pentru a fi fericit, omul trebuie să-și fixeze o țintă de ordin înalt, urmărind realizarea unui ideal care îl definește. Munca și creația științifică pot fi, pentru cei ce li se dăruiesc, izvoare de fericire, precum meditația și sentimentul religios, creația artistică, speculația filosofică sau fapta mare.

Fericiți par a fi numai eroii. „Pe om îl definește nu ceea ce e biologic în el, ci ceea ce e spirit în el, în ființa lui, de aici, vin omului gânduri mai tari decât viața.”³ E un păcat strigător la cer să te accepți ca națiune, ca individ, ca o fatalitate ce nu poate fi schimbată. Știința și efortul de creație spirituală dau valoare și sens națiunii și nouă. Aceste îndemnuri, autorul ideilor expuse în această rostire în fața studenților nu le-a abandonat niciodată. Ele erau rostite cu orice ocazie în fața celor care îl ascultau cu sfințenie.

În 1928, D. D. Roșca publică la Paris, *Influența lui Hegel asupra lui Taine, teoretician al cunoașterii și al artei* – teză principală de doctorat în litere la Sorbona. Lucrarea a fost bine primită de critica de specialitate din Franța, Germania și din alte țări, inclusiv din România.

Până la apariția cărții lui D. D. Roșca, influența lui Hegel asupra lui Taine nu fusese studiată, în chip metodic și satisfăcător, după cum spune filosoful român în introducerea lucrării sau, dacă cineva a încercat s-o facă, a rămas în limita generalităților. Teza a fost numai pusă, se impunea o cercetare mai satisfăcătoare, „obținută printr-o analiză metodică și impusă cât mai adânc cu putință, iată obiectul prezentei cărți”⁴.

Mai întâi, D. D. Roșca s-a situat, în chip provizoriu, pe pozițiile de cugetare proprii lui Taine, în fiecare capitol al lucrării; se relevă astfel coordonatele interpretării pe care o dă Taine filosofiei lui Hegel, interpretare ce caută să arate ce datorează gândirea lui Taine operei lui Hegel. Datele obținute din perspectiva de mai sus l-au ajutat pe D. D. Roșca să se transpună în punctul de vedere al lui Hegel însuși, al „adevăratului” Hegel, care nu-i pare a fi identic cu Hegel așa cum l-a văzut Taine. Autorul *Existenței tragice* ajunge astfel să determine profunzimea și

² *Ibidem*, p. 187.

³ *Ibidem*, p. 191.

⁴ D. D. Roșca, *Influența lui Hegel asupra lui Taine, teoretician al cunoașterii și al artei*, București, Edit. Academiei R. S. R., 1968, p. 34.

calitatea influenței ce urmează a fi studiată. Se stabilesc acordurile și disonanțele, diferențele adânci dintre cei doi.

Înfăptuirea idealului hegelian al cunoașterii a fost principalul resort care a pus în mișcare, spune D. D. Roșca, gândirea filosofică a lui Hippolyte Taine. În studiile sale *Despre inteligență și Stuart Mill*, filosoful francez susține, ca și Hegel, că între realitate și gândire există raportul pe care Spinoza îl exprimase (*Ordo et conexio idearum idem est ac ordo et conexio rerum*). Taine exprimă și el aceeași idee despre „potrivirea structurii mintale la structura lucrurilor”⁵, adică raporturile logice necesare pe care le descoperim între obiecte ca obiecte gândite, oglindind relații ce există între lucrurile înseși, cauză ultimă a lor, structura spiritului nostru – așa cum susține Kant. Taine demonstrează că lumea este așa în sine însăși. Axiomele sunt întemeiate pe lucruri, nicidecum valabile numai pentru noi; în sine, puterea lor e absolută asupra inteligenței noastre, ca și asupra naturii. Dacă cele două idei sunt în chip necesar legate, aceasta se datorează faptului că cele două date care le constituie sunt și ele legate necesar, spune Taine în *De l' intelligence*. D. D. Roșca reproduce în acest sens textul din *Logica* lui Hegel: „Adevărata obiectivitate a gândirii este aceasta: ideile nu sunt numai idei ale noastre, ci ele sunt în același timp, însușirile lucrurilor și în general însușirile a tot ce este obiectiv.”⁶ Din cele expuse, D. D. Roșca constată că „Taine susține că realitatea, în esența ei, este rațională, că există o logică a lucrurilor întocmai cum există o logică a gândirii, aceasta din urmă oglindind-o pe cea dintâi.”⁷ Aceasta e o credință a speței universale, a speței umane. Taine își trădează dependența față de Hegel prin „felul în care caută să demonstreze adevărul ideilor sale”⁸.

D. D. Roșca mărturisește că, pentru a face să avanseze considerațiile și analizele, îl explică pe Taine prin Hegel și invers. Taine admite că există o lume a universalelor, o lume mai reală decât lumea experiențelor sensibile, deci nu în același sens ca lumea dată în percepție. Prima este cauza generatoare a acesteia din urmă, adică ideile generale, conceptele logice sunt „eficace”, de fapt singurele cu adevărat eficiente. Taine atribuie conceptului două proprietăți asupra caracterului de „realitate” și al celei de „eficacitate”. Autorul român confruntă texte din cartea lui Taine *Despre inteligență* cu texte preluate din operele lui Hegel, pentru a pune în lumină „felul cum problemele epistemologice și le rezolvă, precum și prin spiritul adânc care-l animă marele tratat de epistemologie al lui Taine, întocmit cu celelalte scrieri ale lui, este în măsură considerabilă tributar *Logicii* lui Hegel.”⁹

Asemenea lui Platon și Hegel, Taine susține că existența, în esența ei, este concept, idee, este ideea fundamentală pe care se sprijină întreaga teorie a cunoașterii. Constatăm, prin urmare, că acesta este de acord cu Hegel, pentru a face

⁵ *Ibidem*, p. 77.

⁶ *Ibidem*, p. 78.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 93.

din concept, din idee ca esență a lucrurilor, principiul generator și, totodată, scop al Universului, spiritul fiind, după Taine, ca și după Hegel, resortul „naturii”¹⁰.

Concluzia acestei părți a expunerii este constatarea următoare: de acord cu Hegel, Taine instalează o rațiune creatoare („ideea creatoare a lui Hegel”) la originea lucrurilor și „ca țintă către realizarea căreia ele tind”¹¹.

Sintagma „creatoare a realității”, ca generatoare a existenței, ascunde o semnificație hegeliană întrebuințată ca fundament în scrierile filosofice ale lui Taine.

Taine crede, după Hegel, că realitatea poate fi construită, cel puțin în formele ei esențiale, plecând de la concepte logice, combinându-le, iar legile după care se combină acestea sunt legile fundamentale ale Universului, deci putem „regăsi” existența plecând nu de la percepție, ci de la gândirea abstractă. Existența este logică exteriorizată. Lumea descoperită pe calea existenței sensibile își găsește experiența de a fi imaginea sa în lumea conceptelor. Lumea este explicabilă, spiritul este izvorul și scopul lucrurilor, principiul generator și, totodată, țintă a Universului.

D. D. Roșca judecă hegelianismul lui Taine din perspectiva unui Hegel autentic, expus și comentat în fragmentele introduse de autorul cărții în care cercetează influența lui Hegel asupra lui Taine. Din acest studiu, reiese că conceptul lui Taine nu este conceptul dialectic, sintetic a lui Hegel. Conceptul lui Taine nu este „universal concret”, ci numai „universal abstract”, deosebire capitală care duce la o concepție filosofică generală a existenței diferită de aceea a dialecticianului german.

Taine este discipolul autentic a lui Hegel, întrucât demonstrează că existența este esențial rațională, este concept, și invers. El este discipolul lui Hegel pentru că încearcă să facă demonstrații cu argumente împrumutate de la acesta, pe care se străduiește să le întărească, recurgând la foarte laborioase analize psihologice. Fundamentala poziție epistemologică hegeliană, conform căreia legile gândirii logice oglindesc legile generale ale lucrurilor în sine, se îndepărtează de poziția kantiană. Dar gândirea lui Taine nu se mișcă pe aceeași mare linie a lui Hegel. În linia ei generală, gândirea lui Taine este ne-dialectică. Deci Taine nu a fost un discipol autentic al lui Hegel. Acesta susține că substanța este dată întreagă în calitățile pe care le manifestă *noumenul* dat în fenomen; adevărul este în lucruri. Cunoașterea are deci un caracter obiectiv, absolutul este cunoscut în datul relativ. Transcendentalismul și agnosticismul pozitivist stau pe poziții false de gândire, întrucât fondul spiritului nu este gândirea, cognoscibilul, cum spune Taine.

Concepția despre cauzalitate a lui Taine este identică cu cea a lui Hegel, expusă în scrierile sale de logică, mai precis în a doua secțiune a *Științei logicii*.

Concepția de lege în interpretarea pozitivistă nu este decât o regulă empirică ce formulează rezultatele senzațiilor noastre în contactul cu natura. Legea pe care o concepe Taine este – după cum constată D. D. Roșca – immanentă realității, aparține

¹⁰ *Ibidem*, p. 107.

¹¹ *Ibidem*, p. 111.

acesteia, exprimându-i esența și formulând proporțiile necesare ale lucrurilor în sine. Și după Hegel, legea este esența fenomenelor, ea nu se află în afara faptului particular sau individual, ci constituie adevărata substanță a acestuia. Legea și fenomenele au un conținut identic. Pentru Hegel și Taine, ea exprimă unitatea reală a fenomenelor, fiind inclusă în fenomene. Lumea legilor și lumea fenomenelor – se spune în *Știința logicii* – constituie împreună o unică totalitate, lumea existentă fiind ea însăși lumea legilor.

Taine este de acord cu Hegel, în sensul că gândirea noastră e capabilă să sesizeze *fondul absolut al existenței*, că poate realiza *cunoștințe absolute*; dar, contrar lui Hegel, Taine crede că nu este necesar să atribuie conștiinței, sub numele de rațiune (*Vernunft*), o facultate aparte care ar fi superioară intelectului discursiv (*Verstand*), distinctă de acesta.

Referindu-se la natura artei, Taine o definește ca „o idee generală devenind cea mai particulară cu putință”, iar Hegel definește frumosul ca manifestare sensibilă a ideii (*Das Schöne bestimmt sich als das sinnliche Scheinen der Idee*).

Pentru Taine, noțiunea de idee generală și noțiunea de „esență” sunt echivalente, oglindind una și aceeași formă de existență. În *Filosofia artei*, Taine definește frumosul ca ideal care este, după el, „realul purificat” (scrie filosoful în 1852), obiectul transformat în așa fel încât să fie adecvat ideii (cum scrie el în 1865). Avem aici o formulă care exprimă aceeași idee, și anume, că idealul este obiectul transformat conform ideii, adică este realitatea purificată.

Termenul „ideal”, folosit de Taine, este conceptul central al esteticii hegeliene. Cuvântul „idee” folosit de Taine își trădează originea hegeliană. În toate actele, scrie Taine, maeștrii inventatori descoperă ideea, se lasă pătrunși de ea și o lasă să-și producă forma. Arta, prin idee, duce lucrul până la capăt, manifestă ideea nemuritoare într-o formă mai pură decât o manifestă natura, desăvârșește ceea ce natura nu face decât să sesizeze. Și aici avem de-a face cu concepția hegeliană despre artă, în care frumosul este manifestarea ideii. Astfel, frumosul este o transformare a realității, care lasă să apară ideea. Frumosul este ideea, este conceptul (*Begriff*) absolut, concret în sine.

Ca discipol al lui Hegel, Taine susține că natura profundă a artei este aceea de a exprima ideea. Arta adevărată manifestă esența lucrurilor, natura intimă a lucrurilor. Ea răspunde unei nevoi intime de cunoaștere. Frumosul este o formă a adevărului, oglindirea esenței realității – idee centrală în estetica lui Hegel.

D. D. Roșca era conștient de complexitatea unui fenomen de influență, dându-și seama că nu este suficient să distingi o influență de alte influențe, să stabilești o relație directă și cât mai sigură cu putință între idei și operele la care te referi; tot astfel, nu e suficient să spui despre cineva că a fost discipolul altcuiva, ci trebuie să arăți în ce fel a fost influențat, care este natura, calitatea sau întinderea și adâncimea influenței suferite și cum anumite idei „trec de la cel ce influențează la cel influențat, alunecă și se mișcă pe alt plan de gândire”¹², respectiv dacă locul pe

¹² *Ibidem*, p. 35.

care „îl ocupă în gândirea aceluia ce suferă influența este sau nu este atât de important ca cel pe care i-l acordă gânditorul care exercită această influență și dacă acest loc este cumva mai puțin însemnat de ce este ca atare.”¹³ D. D. Roșca face o analiză de adâncime, iar în determinarea influențelor se situează, cu efortul necesar, pe adevărata poziție a gânditorului care influențează

După cum mărturisește în *Existența tragică*, autorul român este un mare admirator al lui Hegel. Lucrarea sa *Însemnări despre Hegel*, apărută în 1967, este rodul unei îndelungate munci de elaborare, care a început cu pregătirea tezei de doctorat și s-a încheiat cu traducerea celor mai importante opere hegeliene.

Traducător în românește al *Științei logicii*, filosoful D. D. Roșca spune, asemenea lui Hegel, că idealul cunoașterii ar fi acela de a reflecta în gândire existența așa cum este ea de fapt constituită: din ceea ce este general și din ceea ce este particular și individual, adică din elemente contradictorii. Potrivit acestei cunoașteri, calitățile respective sunt considerate elemente, forme de existență absolut reale și ireductibile unele la altele. Contradicția dintre ele „mână lumea înainte”, spunea Hegel. Sarcina cunoașterii este să cuprindă în conceptele ei mișcarea, să înțeleagă schimbarea ca pe una absolut reală și nu s-o reducă la simpla aparență, cum tinde să facă gândirea discursivă (*Verstand*). Gândirea devine astfel „concretă”, reflectă existența în mod exact.

Această cunoaștere este proprie rațiunii (*Vernunft*), care se deosebește de gândirea discursivă (*Verstand*). Intellectul operează cu concepte abstracte, oglindind ceea ce este general, în timp ce rațiunea recurge la concepte sintetice, dialectice, care nu elimină din conținutul lor ceea ce este particular, concret în lucruri, ci îmbină într-o unitate superioară aceste două forțe de existență contradictorii din care e plămădită realitatea. Din cele spuse, rezultă că rațiunea hegeliană reprezintă sinteza raționamentului discursiv și a intuiției sensibile, un rezultat al gândirii propriu-zise.

Conceptul dialectic este *uniune* de determinații opuse, sinteză a ceea ce este general și abstract cu ceea ce este particular și concret. Conceptul hegelian este rezultatul efortului gândirii abstracte de a-și apropria caracterul contradictoriu al realității. „În ordinea de idei la care ne-am oprit, scrie D. D. Roșca, să examinăm mai întâi două proprietăți esențiale atribuite de Hegel conceptului când susține că acesta are caracter obiectiv și creează realitatea.”¹⁴

Conceptul dialectic este obiectiv în două sensuri (*epistemologic* și *ontologic*). Legile gândirii dialectice nu sunt simple construcții subiective ale minții noastre, ci oglindesc în planul abstract „ceea ce este esențial în lucrurile lumii reale”¹⁵. Ele aparțin deci realității obiective, independente de conștiință. „Logicul și dialecticul din noi oglindesc logicul și dialecticul din afara noastră.”¹⁶ Există o logică a

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ D. D. Roșca, *Însemnări despre Hegel*, București, Edit. Științifică, 1967, p. 115.

¹⁵ *Ibidem*, p. 119.

¹⁶ *Ibidem*.

lucrurilor, iar o lege oarecare a naturii este, pe planul gândirii, un concept. Dacă există o logică a lucrurilor, înseamnă că existența este rațională – poziția științei veritabile din toate timpurile. Categoriile logice și dialectice exprimă ceva obiectiv. Hegel apără natura obiectivă a conceptului, a logicului în general. Categoriile logice sunt categorii subiective ordonatoare ale experienței, așa cum considera Kant.

În analizele lui D. D. Roșca, conceptul hegelian de „rațiune” se înfățișează ca o sinteză de determinații opuse, contradictorii, ca sinteză a gândirii abstracte cu intuiția sensibilă, vrând să oglindească ceea ce este general, universal în lucruri – universal încărcat de ceea ce este particular, individual. Conceptul are două determinații diferite și contrarii, chiar contradictorii, care unesc două forme de existență opuse, reciproc implicate și unite prin raport de contradicție. Odată cu a treia determinare sunt reunite dialectic cele două forme inferioare de existență, forme pe care aceasta le menține distincte. A treia determinare de gândire este „conceptul dialectic” hegelian. Cele două categorii contradictorii sunt abstracții goale și numai a treia, care face sinteza între ele, rezolvând contradicția, merită numele de *concept dialectic*, *concept concret*. Primul concept veritabil din *Știința logicii* este *devenirea*, sinteza între ființă și neant.

Conceptul hegelian nu elimină, așadar, prin structura sa datul, diferența, particularul, individualul, concretul, datul senzorial intuitiv. Hegel a încercat să demonstreze că cele două de mai sus, particularul și universalul, concretul și abstractul, sunt forme de existență absolut reale și, fiind reductibile unul la altul, aflându-se în relație dialectică, nu pot fi gândite unul fără celălalt, dialectic. Se oglindește astfel structura dialectică a realității. Hegel reprezintă lucrurile invers, adică nu conceptul este acela care oglindește realitatea, ci aceasta, modelată de conceptul-demiurg, oglindește structura dialectică a conceptului.

Conceptul hegelian este concret, spre deosebire de conceptele cu care operează gândirea discursivă (concepte abstracte), care nu rețin în structura lor decât generalul, lăsând la o parte diferența, adică particularul, individualul, datul sensibil. Aceste concepte abstracte, concepte-reprezentări nu pot fi adecvate sesizării vii ale realității. Ele sunt logic determinate, dar lipsite de suplețea pe care o are ceea ce nu este rigid, intuiția care este variabilă concomitent cu elementul obiectiv, nou, care i se prezintă spre reflectare. Mobilitatea dialecticii o face capabilă să se adapteze mișcării obiectului, ceea ce nu poate face conceptul nedialectic. Conceptul hegelian „vrea să unească dialectic în structura lui gândirea abstractă cu intuiția concretă”¹⁷. Acest concept vrea să fie elastic, „fluid”, cum spune D. D. Roșca, „reflectând esența realității ca însăși în eterna curgere”¹⁸.

Gândirea autentică, spune Hegel, trebuie să fie concretă. Ea e dușmana cea mai hotărâtă a abstractului, ea ne duce înapoi la concret. Când ne referim la natura concretă a existenței, nota definitorie o constituie faptul că existența e plămădită în

¹⁷ Idem, *Stil de gândire și mod de exprimare la Hegel*, în D. D. Roșca, *Însemnări despre Hegel*, ed. cit., p. 145.

¹⁸ *Ibidem*.

însăși esența ei cu determinații contrare, este dialectică, pătrunde în miezul realității și este capabilă să descopere contradicția, s-o înțeleagă ca pe una ce este imanentă esenței și „cauză originară a mișcării, a dezvoltării acesteia”¹⁹. Ea operează cu concepte al căror conținut este „elastic”, mobil, asemenea realității pe care acestea vor s-o realizeze și s-o exprime în cuvinte cu semnificații opuse.

În procesul cunoașterii se produce o de-subiectivizare a subiectului cunoscător, ceea ce presupune studierea obiectului, a întregului lanț de interdependențe ale acestuia în neîntreruptul proces al devenirii. În cunoaștere trebuie pornit de la ceea ce este nemijlocit, de la observație (punctul de plecare în procesul cunoașterii), pentru a ajunge la sesizarea *esenței*, a *generalului*, pe care îl găsim în cuprinsul particularului, proces în care se produce mularea conștiinței subiectului cunoscător. Deci, în procesul cunoașterii, primatul epistemologic îl are obiectul, și nu subiectul cunoscător.

Procesul cunoașterii trebuie să pornească de la percepția obiectului, de la datele oglindite în ea, date pe care se va sprijini momentul gândirii din acest proces.

Percepția surprinde obiectul în cât mai multe dintre laturile sale, iar gândirea degajă ceea ce este esențial și general în ele, relațiile obiectului cu celelalte obiecte. „Prinderea” concretului se face prin mișcări excepțional de suplă. Procesul cunoașterii trebuie să pornească de la concret și să se întoarcă la concret. De aceea noțiunile elaborate de gândire trebuie să fie elastice, mobile. Aceasta este semnificația epistemologică a expresiei „mișcare a conceptului”, mișcare care are și un sens ontologic. Gândirea dialectică a lui Hegel nu construiește obiectul, ci îl percepe.

În ceea ce a exprimat D. D. Roșca, atât în discursurile de la catedră în fața amfiteatrelor pline de tineri, care îl ascultau cu sfințenie, cât și în ceea ce a scris, este mereu prezent efortul de a trece prin sitele minții gândul propriu bine argumentat, efortul de a se menține pe tărâmul filosofic și de a nu coborî pe ogorul gândului comun. Există la Hegel, ca și la D. D. Roșca, o frumusețe a gândului scăldat în profunzime – factor de unificare a spiritului tuturor acelora care, prin filosofie și artă, urcă spre sublim.

În 1941, anul în care începeau marile sacrificii ale poporului român pentru o cauză națională dreaptă, autorul *Existenței tragice* publică eseul *Valori veșnice*, în care exprimă idei ce se impun, după expresia autorului, tuturor intelectualilor români iubitori de neam și țară. În primul rând, spune filosoful, trebuie să știm că nu există două afirmații contrare în același timp, în al doilea rând să nu se confunde adevărul cu interesul (cât de actuală este această afirmație!) și în al treilea rând trebuie să fim conștienți că nu există adevăruri specifice. *Adevărul este numai unul*, este adevăr numai dacă se impune cu constrângere interioară tuturor inteligențelor liber-cugetătoare. Adevărurile care nu sunt decât ale unui ins sau ale unui grup nu sunt adevăruri. Cei ce neagă aceasta se pun în slujba unor interese care nu pot fi ale neamului nostru.

¹⁹ *Ibidem*, p. 154.

Noțiuni ca „dreptate”, „rău”, „bine” sunt elaborate în termeni clari de inteligență, ca orice alte noțiuni. Dar conținuturile sufletești pe care le implică nu sunt de natură pur intelectuală. În aceste conținuturi intră, de la început, și elemente de ordin afectiv, care nu sunt corespondentele logice pur intelectuale ale unor conținuturi obiective care s-ar găsi în lumea materială înconjurătoare. Acestea sunt plâsmuiri ale sufletului omenesc luat în complexitatea lui, plâsmuiri pe care sufletul încearcă să le impună realității. În conținuturile amintite intră și elemente de ordin afectiv, care se raportează la cele intelectuale și cu care fuzionează ca fundamentul unei clădiri cu construcția ei de suprafață. Factorii afectivi fixează celor intelectuali obiective, joacă un rol diriguitor. Deci, o latură importantă a realității, numită *spirit*, „ar putea fi numită ca inteligență ce ascultă de comandamente etice”²⁰.

Dacă operăm în domeniile etic, social, juridic, politic cele spuse mai sus, suntem nevoiți să recunoaștem că dreptatea este numai una – oricât de mult ar complica acțiunile omenești o problemă a spiritului –, fără tot felul de interese străine de adevăr; ea nu comportă decât o singură soluție dreaptă. Ca și adevărul, *dreptatea este una*, se impune tuturor spiritelor oneste. Cine are dreptatea de partea sa captează opțiunea conștiințelor tuturor popoarelor și oamenilor de bună credință. Nu există putere materială în lume care să poată face ca adevărul să devină neadevăr, să afirme că nedreptatea e dreptate. Nu este destul să spui „nu” forței nedrepte, pentru ca aceasta să se supună. Înțelepciunea recunoaște existența reală a forței și caută să pună puterea în slujba dreptății. Această încercare, specific umană, este, dintre toate operele omului, principalul său titlu de glorie. Dacă renunțăm la ea, ne întoarcem în lumea nemărginită a bestiiilor din care ne-am ridicat cu atâta zăbavă și trudă. Noțiunea de omenie e legată de cea de justiție, așa cum nu poți concepe astronomia fără matematică. Științele încetează să aibă o valoare cu adevărat umană, dacă renunță să se pună în slujba dreptății și coboară pe treapta dominării și exploatării.

Dreptatea e o plâsmuire a spiritului. Ideea de justiție e o mare forță când e vie și limpede în conștiința unui neam. Națiunile pătrunse de conștiința drepturilor nu pot fi desființate de nicio putere a pământului. Puterea spirituală presupune obiceiul de a măsura din când în când realitatea cu chipul ideal al omului, chip ideal elaborat de conștiința popoarelor europene creatoare de cultură. De aici decurg atitudini spontane, naturale oarecum, ca toleranța, iertarea.

Nu este adevărat că forța poate fi izvor de drept și dreptate. Forța nu creează *stări de drept*, ci numai *stări de fapt*. „Faptul împlinit este legea fundamentală a forței.”²¹ Numai conștiința universal-omenească poate fi izvor de drept: „Cel ce nu are dreptatea nu poate să facă ca cel ce o are să n-o mai aibă.”²²

Nimeni nu poate înlătura deosebirea calitativă dintre „bine” și „rău”. Cine o suprimă renunță la calitatea de om și se întoarce în împărăția dobitoacelor. Dreptul fiecărui popor este acela de a-și păstra individualitatea etică, spirituală etc.

²⁰ D. D. Roșca, *Valori veșnice*, în *Studii și eseuri filosofice*, București, Edit. Științifică, 1970, p. 187.

²¹ *Ibidem*, p. 190.

²² *Ibidem*.

Gânditorul a coborât din pustietățile gândului ca Zarathustra al lui Nietzsche, ca să ne vorbească despre valorile veșnice ale umanității, să rostească idei pentru cei ce le pot înțelege, intelectuali care în vremea sa trebuiau să se ferească de invazia intereselor mărunte și inumane care pot readuce omenia la animalitate. Spiritul trebuie să asculte de comandamente etice, iar omenia trebuie legată de justiție. Puterea materială nu poate face ca adevărul să devină neadevăr, iar legea forței nu are ce căuta acolo unde domnește legea spiritului.

După exemplul celor vechi, pe care îi cunoștea din scrierile rămase, care au pătruns în înțelesul vremilor trecute, filosoful D. D. Roșca a vorbit la radio în 25 mai 1943 despre ideal, mai precis idealul de viață care ar trebui să fie al tuturor. Viața omenească, în sensul cel mai bun al cuvântului, este numai aceea trăită pe plan spiritual. Orientarea exclusivă spre lucrurile materiale duce la o atrofie a vieții spirituale, la un searbăd vid sufletesc. Se poate spune că nu există un ideal de viață modern! Orice superficialitate în materie de concepție generală a vieții e plătită scump de generațiile care urmează. Credința că progresul material și tehnic este valoarea supremă a vieții umane e o dovadă de mare ușurătate și duce la barbarizarea umanității.

Astfel, valorile care ocupă partea de sus a scării sunt *valorile spirituale*. Ele singure pot da sens existenței omenești, celelalte valori (economice, politice, tehnice etc.) sunt *mijloace*. Prin educație trebuie să se demonstreze că bunăstarea materială nu este un scop sau ideal de viață, ci simplu mijloc.

Filosoful român se întreba dacă pe parcursul celor trei mii de ani de cugetare europeană, nu s-a schimbat sensul noțiunii de „inteligibil”. „S-ar putea scrie o istorie, nu despre ceea ce a gândit omul, ci despre felul cum a încercat să raționalizeze materia pe care i-o furniza cu profunzime lumea exterioară, cât și cea sufletească.”²³

S-au scris istorii ale filosofiei, dar s-ar putea scrie și o istorie a inteligenței. S-a schimbat oare inteligența românească în decursul vremurilor, de când există știință? S-au făcut descoperiri în ceea ce privește punctele de perspectivă și în ce privește unele procedee și s-a ajuns, astfel, la rezultate considerabile, modificându-se unele articulații structurale ale inteligenței înseși, care și-a descoperit fețe noi, posibilități noi de adaptare la obiect. Inteligența își mută acum frontierele, lărgindu-și perspectivele din care consideră lucrurile, își înmulțește categoriile de cuprindere a realității cu fiecare experiență inedită care o face mai suplă decât înainte. Deci, în unele privințe, ea este supusă schimbării, ca tot ce există. În alte privințe ea este identică cu a lui Thales sau Platon, dar puterea de aderență la obiect, elasticitatea se găsesc pe o treaptă mai înaltă. Ea și-a înmulțit aptitudinile în fața obiectelor cunoașterii, a conceptelor, a problemelor. Din perspectiva indicată, inteligența pare desprinsă din marea realitate care este Universul, pare ruptă dintr-un tot și se adaptează neconștient la rest, pentru a-și îndeplini funcția proprie de evaluare lentă, dar reală, a ceea ce o înconjoară.

²³ D. D. Roșca, *Rațional și irațional*, în *Studii și eseuri filosofice*, ed. cit., p. 130.

Efortul amintit s-a făcut astfel: pentru a înțelege lumea, s-au căutat mereu perspectivele spirituale și intelectuale, astfel încât lucrurile să apară mai inteligibile. Progresul cunoașterii s-a realizat pe această cale, inteligența mărindu-și mereu domeniul investigației, raționalizând porțiuni de realitate tot mai întinse. Așa s-au dezvoltat științele pozitive. Progresul cunoașterii este deci un progres al rațiunii prin opera de lărgire a limitelor inteligenței. Ea n-a căutat să se apropie de miezul lucrurilor supunându-le categoriilor și legilor ei, silindu-le să intre în cadrele ei, ci a căutat să lărgescă aceste cadre. A devenit mai încăpătoare, după ce a devenit mai elastică, și așa a reușit să-și asimileze elementele fundamentale ale existenței, pe care înainte le declara a fi iraționale.

Apropierea dintre cei doi poli ai cunoașterii (obiect și subiect), între lucruri și inteligență, apropiere al cărei scop este cunoașterea, s-a realizat printr-o serie întreagă de modificări pe care le-a suferit poate obiectul, poate subiectul însuși.

Unii gânditori au silit obiectul să se apropie menținând inteligența imobilă, alții au încercat să micșoreze distanța dintre cei doi poli ai cunoașterii. Apropierea de care s-a vorbit se obține mai greu, obligând subiectul să se apropie de obiect, lărgind cadrele inteligenței, și nu sărăcind obiectul. Cu excepția lui Descartes, gânditorii din secolul al XVIII-lea nu și-au dat seama de importanța celei de a doua căi.

Canonul inteligibilității rațiunii a fost formulat de Parmenide, prin intermediul acestuia inteligența formulându-și una dintre legile constitutive – *principiul identității*; astfel, se renunță să se înțeleagă lumea dată în senzație, lumea experienței, care e mișcare, diversitate, așadar e nerațională.

Odată cu Platon se lărgeste noțiunea de inteligibilitate. El își dă seama că nu poate să trăiască între frontierele fixate de eleați și va încerca să descopere raportul real și universal care există între *identic* și *neidentic*, între *existență* și *non-existență*. Aici avem de-a face cu un raport de contradicție inițială, dar înlăturată prin faptul că cele două idei opuse și contrare la început sunt transformate în termeni necesari ai unei sinteze intelectuale. Acesta este un efort al spiritului, a cărui calitate părintele eleatismului n-a bănuț-o. Non-existența, concept neînțeles de rațiunea lui Parmenide, este asimilată de rațiune cu cadrele lărgite concepute de Platon.

Prin Descartes, conceptul de rațiune devine mai suplu și mai larg; *a gândi* este nu numai *a subsuma*, ci și *a sintetiza*, a descoperi relații dintre două sau mai multe lucruri separate, dintre două sau mai multe noțiuni, care pot fi concepute ca distincte, fără legătură logică între ele. Cei doi termeni ai lui Descartes, *cogito* și *sum*, între care fraza autorului *Discursului asupra metodei* stabilește un raport, sunt exteriori și nu pot fi deduși unul din celălalt, nu pot fi subsumați unul celuilalt, nu se află în raport analitic. Existența materială nu poate fi dedusă din idee, și nici invers.

Legătura dintre *cogito* și *sum* este făcută de inteligență printr-o intuiție a cărei evidență se opune spiritului. Aceasta nu este partea integrantă a unui silogism, relația este concepută de inteligență în mod direct, ca adevăr necesar, a cărui negație nu poate fi concepută decât printr-un act de siluire a rațiunii, de siluire imposibilă, „căci știm că în domeniul vieții spiritului nu există posibilitatea de constrângere venită din

afară”²⁴. „*Ergo sum*” nu poate face parte dintr-un silogism, ci lărgeste noțiunea de inteligibilitate „a cadrelor înseși ale inteligenței”²⁵. Filosofia carteziană a adus cu sine îmbogățirea conceptului de rațiune.

Prin autorul *Fenomenologiei spiritului*, inteligența face un efort uriaș – spune autorul *Existenței tragice* – să devină concretă; universalul concret caută să înlocuiască universalul abstract, drum pregătit până la Hegel de mari filosofi, ca Heraclit, Platon, Cusanus, Böhme, Leibniz, Kant și Fichte.

Lărgirea și mlădierea inteligenței s-a obținut în urma eforturilor unor mari spirite „și s-a apropiat tot mai mult de înțelegerea formelor particulare ale existenței, de înțelegerea a ceea ce e individual în lucruri”²⁶. Efortul acesta de adaptare și asimilare nu se va termina niciodată, Universul fiind nemărginit, iar experiența posibilă fiind infinită în spațiu și timp.

Convingerea filosofului D. D. Roșca este că „nu există sau, mai precis, nu putem ști dacă există sau nu iraționale definitive”²⁷. Ceea ce azi pare irațional, mâine poate deveni rațional, inteligența îl poate raționaliza, descoperind un punct de vedere nou, lărgindu-i frontierele. Iraționale definitive nu există, așa cum nu putem afirma că existența este în întregime raționalizabilă. În acest sens, experiența își spune cuvântul. Linia de frontieră între raționalizabil și irațional este mobilă.

În *Câteva considerații de etică a inteligenței*, eseu publicat în 1943, se pornește de la ideea că o acțiune puternică asupra lumii nu e posibilă fără cunoaștere obiectivă a lumii prin inteligență, care este cel mai riguros control, atât în mișcările sale, cât și în ce privește rezultatele atinse. Principala normă de conduită a inteligenței este cunoașterea adevărilor obiective confirmate de practică și a adevărilor „ce se impun prin constrângerea interioară a tuturor spiritelor de bună credință”²⁸ – limită pe care inteligența nu poate s-o calce principial fără să-și renege rolul de a fi. Piedicile din calea inteligenței sunt de natură intelectuală și de natură extra-intelectuală. Ele își au izvorul în subiectul cunoscător (funcțiuni și stări sufletești) care întunecă țintele ce îi definesc esența ori o abat de pe căile care o pot apropia de țintă. *Lipsa de discernământ este lipsa de spirit critic*.

Lucrul dus până la capăt este lucrul cinstit și adevărat. Nebulozitatea este un semn contrar, este un indiciu că inteligența s-ar găsi prea departe de „miezul greu de pătruns al lucrurilor”. Nebulozitatea este o meteahnă înăscută, a cărei cauză poate fi graba prea mare de a sfârși înainte de vreme; dimpotrivă, „una dintre minunatele funcții ale filosofiei poate fi definită: gândire disciplinată care luptă să introducă probitate și măsură în spiritul nostru”²⁹.

²⁴ *Ibidem*, p. 136.

²⁵ *Ibidem*, p. 137.

²⁶ *Ibidem*, p. 140.

²⁷ *Ibidem*, p. 155.

²⁸ D. D. Roșca, *Câteva considerații de etică a inteligenței*, în *Studii și eseuri filosofice*, ed. cit., p. 160.

²⁹ *Ibidem*, p. 173.

Ideile expuse în *Existența tragică*, această încercare de sinteză filosofică, după cum o numește autorul ei, sunt presărate în cele mai multe dintre eseurile culegerii, în care e prezent un efort de gândire bazat pe o cunoaștere profundă a marilor filosofi ai Europei. A prezenta o concepție filosofică într-un sistem înseamnă a urmări pas cu pas și cu spirit critic argumentarea, pentru a duce pe calea înțelegerii viziunea de ansamblu care se poate desprinde din opera filosofică respectivă. Acest fapt se poate realiza printr-o atentă pătrundere în textul filosofic. Am luat ca exemplu operele gânditorilor români P. P. Negulescu și N. Bagdasar care, în tratatele lor de istorie a filosofiei românești și de istorie a filosofiei universale, au supus textul filosofic unei atente analize, evidențiindu-i articulațiile esențiale care duc la o înțelegere profundă a acestora. Exemplul lor l-a avut și autorul acestor rânduri în încercarea de a prezenta scrierile filosofice ale lui D. D. Roșca.

În prefața *Existenței tragice*, autorul susține că, în experiența curentă, viața îi apare celui ce o trăiește ca o monotonă repetiție. Când transpunerea se face cu luciditate, existența cea mea ștersă se va dovedi încărcată de dramatism și de constantă noutate. Viața e trăită astfel „cu putere și plenitudine”³⁰. Fiecare clipă care vine alimentează și întărește măreția sau meschinăria existenței. De aici, sentimentul de constantă și iremediabilă nesiguranță în ce privește destinul nostru ca ființe cu anumite nevoi spirituale.

Condensarea acestor sentimente induce în unele conștiințe cea mai fermă convingere și atunci ia naștere conștiința tragică a existenței, când „neliniștea metafizică umple până la margine toate încăperile sufletului”³¹, producând cea mai înaltă tensiune interioară din câte poate atinge acesta.

Toate tensiunile intelectuale s-au dovedit profunde, dar niciuna nu s-a arătat creatoare de rezultate în măsură așa de mare ca aceea produsă de *conștiința tragică* – creatoarea unui efort ce-l facem clipă de clipă pentru a ne liniști în chip etern provizoriu, spune D. D. Roșca –, conștiința noastră adâncă despre veșnica noastră insuficiență. Numai insuficientul este creator, spune autorul *Existenței tragice* (citându-l pe Goethe), ca sentiment al lipsei interioare care există din naștere. Acolo unde acest sentiment nu există, lipsesc dorința și posibilitatea de progres – idee pe care o găsim și la Hegel. Viața spirituală creatoare este viața cu adevărat omenească. Conștiința tragică produce o *tensiune interioară*, cea mai fecundă dintre toate tensiunile sufletești posibile, cea mai mare forță intelectuală de care dispunem. Pasiunile mari sunt creatoare de ceea ce numim bine și de ceea ce numim rău. Această încordare interioară produsă de conștiința caracterului tragic al existenței apare ca un proces a ceea ce există – a ceea ce nu este cum trebuie să fie, proces care vine din centrul personalității noastre.

Avem neliniști biologice justificate, dar numai neliniștea metafizică nu e justificată biologic. Ea vine dintr-o atitudine pe care spiritul o ia în fața existenței

³⁰ D. D. Roșca, *Existența tragică. Încercare de sinteză filosofică*, prefață de Achim Mihu, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1995, p. 25.

³¹ *Ibidem*, p. 26.

considerate în totalitatea ei, dintr-o atitudine față de „marele Tot”. Neliniștea metafizică apare a fi gratuită, singura neliniște pe care animalele nu o au. Ea ne respinge toate îngrădirile sufletești și materiale și ne face să păstrăm ca lege a firii eterna devenire, adică proiectarea pe fond cosmic a sentimentului de permanentă insuficiență interioară, păstrându-i proaspătă omului libertatea. „Nu există, credem, tragic mai autentic, decât cel închis în această concepție care cere clipei orientare veșnic nouă și veșnic învechită [...]”³² Lumea apare astfel drept un câmp de luptă fără sfârșit. Există oameni pentru care fericirea înseamnă plenitudinea interioară. De aici, autorul *Existenței tragice* deduce necesitatea unei *perspective deschise* care să facă posibil ca viața să atingă cel mai înalt grad de intensitate interioară imaginabil.

În sinteza filosofică, întregul determină sensul, conținutul și valoarea. Un fapt de experiență sau o idee diferă în funcție de spiritul general al totalității, în care faptul nou sau ideea respectivă intră ca element constitutiv. În domeniul gândirii metafizice, fermentul și cheagul care produce sinteza elementelor, fapte de experiență și idei strânse de pe diferite coordonate sufletești se numește *dialectică* și la rădăcina acesteia stă *sensibilitatea*. De aici vin elementul specific al sintezei și „rezonanța spirituală particulară pe care el o trezește. Accent fatal subiectiv, ca și sinteza din care el se desprinde.”³³

În încercarea sa de sinteză, în afară de faptul de experiență concretă și experiență personală, intră și elemente din istoria gândirii, în măsura în care este cunoscută această istorie. Intră și unele din ideile lui Heraclit, Böhme, Pascal, Hume, Hegel, Schopenhauer, Nietzsche, Bergson, Mach, James, Husserl și Scheler; de asemenea, unele dintre rezultatele cercetărilor istorice ale lui Burckhardt, Renan, Tannery, Meyerson și Rey. De aici, spune D. D. Roșca, rezultă o sinteză pentru o foarte neconfortabilă filosofie a vieții.

Caracterul concepției vine din cunoaștere, care prin ea însăși este „remediu întăritor de suflet”, purtând faimosul nume de *catharsis*. Autorul spune că anumite căi sunt riscante, că noi nu știm anumite lucruri pe care ne închipuim că le știm, dar „viziunea cea mai lucidă a unei situații tragice nu omoară cu necesitate capacitatea de entuziasm a sufletului”³⁴.

Prin concluziile la care ajunge, filosoful propune o „ieșire de salvare” din starea iremediabilă de nesiguranță, ieșire de salvare care „se cheamă stil de viață [...] Viață modelată ca opera de mare artă. Și de aceeași lege supremă, numită: gratuitate.”³⁵

În încercarea sa de sinteză filosofică, D. D. Roșca pune problema raportului ce poate exista între *știință* (cunoaștere în general) și *metafizică*. Termenii de *metafizică* și *filosofie* sunt, la D. D. Roșca, echivalenți, iar pentru teoria cunoașterii, autorul păstrează termenul de „critică”. Astfel, filosofia se manifestă ca o *critică a*

³² *Ibidem*, p. 28.

³³ *Ibidem*, p. 30.

³⁴ *Ibidem*, p. 31.

³⁵ *Ibidem*, p. 31–32.

cunoașterii. Esența specifică a filosofiei nu este porțiunea de cunoaștere pe care o conține totdeauna, ci un plus care nu e cunoaștere în sensul pe care i-l dă știința.

Planul imediat al atitudinii filosofice este construit din elemente de cunoaștere aparținând stratului adânc, profund, de esență lirică în care aceasta își are rădăcinile. Din aceste meleaguri sufletești, filosofia se prezintă în lumina inteligenței critice sau ar trebui să se prezinte ca *atitudine moral-estetică în fața existenței luată ca totalitate*. Amăgirea de sine a conștiinței mai puțin critice o ia drept cunoaștere și, de multe ori, drept *cunoaștere absolută*, fiindcă „În formula ei exteriorizată concret, filosofia este deci, după credința noastră, încercare de motivare – cu argumente luate din cunoaștere – a unei atitudini moral-estetice în fața existenței ca totalitate, atitudine ale cărei resorturi concrete sunt de natură sentimentală.”³⁶

Ca și religia, filosofia este o atitudine față de marele Tot; ca religia și arta, filosofia se desprinde din nevoia de a cumpăni ce este important și ce nu este, din nevoia de ierarhie. Ierarhizarea nu poate fi decât într-un tot, într-un întreg. Cine n-a simțit aceste imperative ale voinței, cine n-a fost în viața lui om religios, artist sau filosof, poate săvârși fapte mari sau mici, dar nu-și va pune întrebarea dacă a avut rost să se străduiască făcând atâtea fapte sau știință.

Pentru a stabili o ierarhie a formelor de existență, filosoful trebuie să cunoască materialul de ierarhizat, deci trebuie să recurgă la cunoaștere științifică, dar nu se va opri aici. „Pentru el, cunoașterea este numai mijloc. Scopul lui este ierarhia care permite cumpănirea tuturor lucrurilor cu balanța nevoilor sentimentale ale sufletului.”³⁷ Ierarhia nu vine din cunoaștere, din știință, ea este situată dincolo de fizică, în afara științei pozitive. Metafizica depășește limitele științei, care nu poate fi decât parțială.

Lirismul despre care s-a vorbit anterior trebuie să treacă prin sita deasă și purificatoare a cunoașterii disciplinate. Numai astfel poate deveni ceva serios și fecund – „spiritul de finețe” de care vorbea Blaise Pascal, spirit de finețe ce nu poate deveni roditor, fără „spirit de geometrie”. Lirismul care nu ține seama de lirismul original duce la o declamare răsuflată, fără disciplina severă a metodei științifice. Cele două spirite (de finețe și de geometrie) trebuie să conlucreze în mod fecund. Experiența arată că geometria se învață, dar finețea nu se învață. Atitudinea față de întreg este comandată de o nevoie spirituală, și nu de una biologică, de o ținută subiectivă, asemenea ținutei creatorului de artă.

Concepția tragică a existenței se sprijină pe o viziune a existenței luată în totalitatea ei. Caracterul tragic al vieții este dedus „din constituția esențială și iremediabilă a întregii realități date în experiență”³⁸. Autorul pleacă în analizele și sinteza sa de la o critică a ținutelor supreme către care tind cunoașterea științifică și

³⁶ *Ibidem*, p. 32.

³⁷ *Ibidem*, p. 33.

³⁸ *Ibidem*, p. 36.

filosofia sprijinită pe aceasta. Pentru a putea fi înțelese, creațiile omenești trebuie să fie măsurate în lumina scopurilor către care tind.

Toate sistemele filosofice își scot substanța dintr-un gând comun. Toate sunt încercări de explicație globală a realității, eforturi de gândire a construcției Universului prin combinații de concepții și deducție totală a alcătuirii naturii – scop suprem, care nu s-a realizat niciodată. Filosofia a progresat și în înțelepciune; ea nu încearcă să urce pe calea piezișă a lui Thales, ca să arunce o singură privire asupra spectacolului lumii. Toate speculațiile filosofice se îndreaptă și sfârșesc brusc „către platoul arătat cu nepățită îndrăzneală de părintele legendar al tuturor filosofilor”³⁹. Geniile speculative au căutat o noțiune sau o lege unică, pe care o vor așeza la originea tuturor lucrurilor. Locul speculațiilor pe care l-a avut „apa” lui Thales îl vor lua „focul” lui Heraclit, „iubirea și ura” lui Empedocle, „numărul” la pitagoricieni, „atomul” la Democrit, „noul” la Anaxagora și Socrate, „ideea” la Hegel, „voința” la Schopenhauer, „durata” la Bergson. S-a urmat deci o „deducție globală a existenței dintr-o unică și atotcreatoare formulă”⁴⁰. Spinoza scoate lumea întreagă dintr-o singură idee, ideea de Dumnezeu.

Dacă filosofia, chiar de la început, a urmărit o *cunoaștere integrală*, deducțiile științifice nu pot fi decât fragmentare. Diferența dintre știință și filosofie nu poate fi decât o diferență de grad.

Afirmând că existența este rațională, vorbim de raționalitatea naturii. Aceasta înseamnă că lucrurile se comportă între ele, așa cum se comportă între ele propriile noastre idei logice, că natura, „în formele de existență esențiale ale ei, manifestă raporturi care sunt de aceeași esență ca și raporturile ce putem constata între ideile noastre logice, între elementele componente ale rațiunii noastre”⁴¹.

Cunoașterea are o origine biologică și nu reușește o imagine absolut dezinteresată a existenței, însă tinde să devină o oglindă a Universului. Pentru progresul cunoașterii, este necesar ca aceasta să caute să devină *spectaculară*. Pentru a fi eficace, subliniază D. D. Roșca, idealul trebuie situat în imposibil. Inteligența, dacă acceptă ca adevărată credința că structura realității este, în esența ei, de natură rațională, e silită să accepte ca adevărată și o *ierarhie de valori*, care are în frunte spiritul și valorile create de el, subordonând acestor valori întregul domeniu al organicului.

Postulatul raționalist, gândit cu consecvență până la capăt, asigură dreptul la existență valorilor spirituale. Într-o astfel de perspectivă, cultura este fundamentată în legile naturii, e o prelungire naturală a acesteia, deci necesară. Civilizația ne apare aici ca o continuare, îmbogățire și aprofundare a biologicului. Cele trei forme de existență: *organicul*, *biologicul* și *spiritualul* se fixează pe o scară progresivă de valori. Lumea spiritului este o suprastructură naturală pe infrastructura formată de organic și biologic.

³⁹ *Ibidem*, p. 42.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 43.

⁴¹ *Ibidem*, p. 64.

Există o armonie între tendințele profunde manifestate de lumea materială și aspirațiile eterne ale spiritului, concretizate în civilizația omenească. Există, deci, un acord fundamental între realitatea exterioară și propria noastră gândire.

Raționalitatea este proprie existenței, inteligența trebuie numai s-o descopere. Mersul lucrurilor are un sens, un rost immanent, iar rolul omului, ca persoană cu voință, e acela de a colabora cu forțele independente ale Universului la realizarea idealurilor inteligibile plătuite de spirit, idealuri pe care Universul, mânat de un indescifrabil immanent, tinde de la sine să le realizeze. Astfel, optimismul postulat al raționalității substanței intime a existenței asigură valorilor spirituale un drept de existență. Din gândurile raționalității existenței, omul extrage suficiente motive de curaj și înălțare sufletească, așa încât el nu se mai simte părăsit într-un univers indiferent și străin sau chiar ostil.

Există deci o legătură între *postulatul raționalității naturii* și *corolarul de afirmării morale*. Spiritul civilizației noastre europene, civilizație de cultură raționalistă, a creat o atmosferă sufletească în care intră și credința că *existența este rațională*. Se pune întrebarea: în ce măsură rezistă experienței riguroase și analizei neconduse de scopuri practice ideea că lumea, în esența ei, este rațională și inteligibilă?

Judecata că „existența este rațională în esența ei” nu poate fi un rezultat al experienței riguroase. Această judecată presupune „o totalizare prealabilă a experienței în timp și spațiu”⁴², totalizare care nu s-a făcut și nici nu va fi făcută, pentru că experiența posibilă este nelimitată în timpul și spațiul infinit. Putem vorbi de experiența reală a trecutului și prezentului, experiență care ne arată că *existența este și rațională și irațională, și rezonabilă și absurdă*, că sfera iraționalului și absurdului este mai întinsă decât cea a raționalului. Care va fi acest raport în viitor nu putem ști, acesta este un act de credință, nu de știință, care nu poate fi justificat în fața experienței și a inteligenței.

Este imposibil să delimităm sfera raționalului în mod definitiv, *a priori* sau *a posteriori*, pentru că o totalizare a experienței este imposibilă. „Rațiunea ia doar naștere exercitându-se tocmai asupra concretului dat.”⁴³ Pentru ca raționalul să aibă sens, să existe, e necesar să existe iraționalul. Deci *existența este parte rațională, parte irațională*. Ideea determinismului universal nu e dată de experiență, e un fapt de credință, nu axiomă de știință. Cele susținute de autor până acum se sprijină pe fapte. Noi postulăm existența unor legături reale între fenomene, un adaos al nostru care depășește experiența, în sensul că nu există eterogenitate absolută între lumea spiritului și lumea materială⁴⁴. După cum spune D. D. Roșca, nu știm dacă existența este sau nu rațională.

Datele bergsoniene și „esențele” fenomenologice sunt „experiență” autentică. Acestea „Sunt date în intuiție”⁴⁵ – izvorul celei mai imediate experiențe, și trebuie

⁴² *Ibidem*, p. 73.

⁴³ *Ibidem*, p. 76.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 79.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 80.

acceptate ca fapte de experiență. *Ideea raționalității integrale a existenței* este numai un punct de vedere parțial asupra totului.

În elaborarea noului principiu al cauzalității, în locul celei mecanice, fizicianul german Heisenberg ar putea fi punctul de plecare. Noul principiu al cauzalității, mai suplu, este capabil să explice fenomene rămase până acum neexplicate și neexplicabile cu ajutorul actualei noțiuni de cauzalitate, prin care nu cunoaștem decât rudimentar formele actuale în care spiritul nostru ordonează datele experienței.

Se pune problema îmbunătățirii formelor categoriale pentru ordonarea și înțelegerea experienței, pentru mărirea capacității de comprehensiune a spiritului, depășind formele codificate de vechile sau noile manuale de logică. Nu există o tablă de categorii invariabilă.

O înțeleaptă normă de conduită intelectuală, după experiența de gândire a trecutului și a ultimului secol de gândire filosofică și cercetare științifică europeană, ar trebui să ne facă să înțelegem că formele de comprehensiune ale spiritului nostru, intelectuale sau de altă natură, sunt efemere și se datorează întâmplărilor și împrejurărilor contingente și nu se deosebesc de produsele imaginației înaripate decât prin caracterul lor mai rigid și din această cauză relativ mai subtil. Nu putem declara tot numai o parte a totului.⁴⁶

Timpul, cea mai concretă realitate, este considerat un cadru gol, în care au loc schimbări aparente, schimbări de formă, nu de conținut. Timpul nu aduce nimic nou în modificarea existenței. Experiența cea mai concretă și cea mai directă este *experiența sufletească* (stările de conștiință), care ne arată că timpul, departe de a fi un cadru gol, „este urzeala substanțială din care e țesută această formă de existență”⁴⁷. Timpul ar fi, poate, „unica substanță cu adevărat reală și constitutivă a formei de existență numită viață sufletească”⁴⁸.

Ideea de *evoluție* implică ideea de *creație*, care susține că există procese de schimbare reală a determinismului mecanic. Activitatea creatoare dă naștere unor date rigurose individuale, deduse din tipuri și legi generale, imposibil de înțeles ca sumă a elementelor componente. Acest inedit continuu implică și elemente iraționale. Fenomenele istorice, de exemplu, „nu pot fi făcute inteligibile, prezentate drept cazuri particulare ale unor legi și tipuri generale”⁴⁹.

Sufletescul nu poate fi explicat cu ajutorul fizicului, nu poate scoate ceea ce are sens din ceea ce nu are sens, dar nici materia nu poate fi dedusă din ceea ce este imaterial, din combinațiile de concepte. Existența ne apare ca un mare ocean al necunoscutului, este *parte rațională, parte irațională, și inteligibilă și absurdă*. Iată ce știm cu siguranță atunci când rămânem în cadrele sever fixate ale experienței concrete.

Idealul este un mit util, care purcede dintr-un act de credință în raționalitatea esențială a existenței, cu rădăcini adânci în substratul biologic al ființei noastre.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 90, 91.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 92.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 94.

Existența este și logică, și illogică. Noțiunea determinismului mecanic ar putea fi aplicată cu destulă dreptate, dar sunt și domenii unde, dacă este extinsă, ea elimină tocmai ceea ce trebuie să explice. Un punct de vedere unic păcătuiește prin parțialitate, fiind fals, deformând, sărăcind prin imaginea pe care o creează.

Experiența nu arată deloc armonie între lumea spiritului și lumea materială. Existența biologică evoluată oferă spiritului posibilități de realizare și expresie mai bogate, dar numai în principiu, fiindcă în realitate lucrurile nu se petrec așa. *Progresul material sau biologic nu atrage după sine progresul vieții spirituale.* Experiența nu confirmă că lumea materială este subordonată celei spirituale, pentru că asistăm la conflicte între aceste două lumi, care urmăresc scopuri proprii și independente, conflicte care nu sunt totdeauna în favoarea spiritului și a valorilor create de el. Experiența ne arată că împrejurările externe nu creează decât cadrele exterioare ale lumii spirituale. Condițiile materiale pot înăbuși viața sufletului, dar n-o pot crea acolo unde nu există, căci milionarii ar trebui să aibă suflete nobile, să fie artiști sau gânditori. Condițiile materiale excelente pot avea efecte imprevizibile și nefaste asupra dezvoltării vieții spirituale. Bunăstarea materială poate duce la molesirea, amorfirea sau moartea vieții spirituale. „Confortul material constituie primejdie pentru viața sufletului din momentul în care se schimbă în scop și cult, din mijloc și condiție ce-a fost.”⁵⁰

Ca să devină nemuritor, omul a inventat prelungirea la infinit a vieții prin creațiile religioase, artistice, filosofice, morale. Acestea sunt opere de consolare contra vieții trecătoare. Fiind conținuturi de conștiință neaservită biologicului care aparțin prin laturile lor esențiale, fenomenelor sufletești, aceste elemente de gratuitate creează cultura superioară. Până la un anumit punct, viața sufletească este continuarea organicului, devenind la un moment dat o formă de existență autonomă care urmărește scopuri proprii, scopuri pe care le întâlnim la conștiințele cu un anumit grad de evoluție și care au creat elemente de civilizație superioară.

D. D. Roșca își pune întrebarea: cum se manifestă antagonismul și tensiunea, de care a fost vorba în paginile de mai sus, în diversele forme de activitate omenească, domenii de exteriorizare a spiritului? Atunci când viața spirituală și-a câștigat drepturi relative și o oarecare autonomie, moment ce coincide cu începuturile filosofiei eline, omul a afirmat anumite exigențe de ordin spiritual. Care sunt cele de ordin etic?

Din momentul în care spiritul a vrut să reflecteze asupra propriilor lui nevoi, din momentul în care a devenit conștient, el și-a manifestat dorința de a spiritualiza întreaga existență, de a-și atinge idealurile morale, formându-și astfel credința că binele poate fi realizat totdeauna, că binele și dreptatea înving totdeauna răul și nedreptatea. Dar, în lumina inteligenței critice, aceste certitudini se transformă în propoziții problematice, absolut pesimiste din punct de vedere moral. Idealul unei lumi perfecte se transformă în judecăți de valoare, care nu pot fi deduse din

⁵⁰ *Ibidem*, p. 104.

experiența empirică. Valorile sunt descoperite ca funcții emoționale ale conștiinței, și nu ca proprietăți ale lucrurilor; aceste valori sunt calități ireductibile create de emotivitatea noastră, independent de determinările obiective ale lucrurilor. Adevăratul suport al ideilor morale este spiritul, „persoana suntem noi”⁵¹.

Lumea exterioară se opune eforturilor de a o transforma după chipul și asemănarea idealurilor noastre, iar idealurile realizate au fost distruse de forțele elementare și oarbe ale naturii; în ce privește conservarea idealurilor, legile firii se arată indiferente sau chiar ostile. Omul își dărâmă propriile creații. „Homo oeconomicus” tinde, cu toată energia, să-și aservească complet spiritul, răsturnând calea valorilor religioase-spirituale; el a făcut din mijloacele de trai scop, iar din omul-automat, idealul suprem. Astfel, sufletul și idealurile gratuite nu mai reprezintă valori pozitive, devenind o simplă socoteală.

Civilizația care înclină să ridice satisfacția materială la rangul de necesitate mondială conduce la luptă și războaie. Forțele economice pot deveni astfel o amenințare fatală și o primejdie pentru destinele civilizației, iar statul este necesar pentru a crea condiții mai mult sau mai puțin prielnice de existență, de dezvoltare și conservare. Cu cât o individualitate omenească este mai complexă, mai dotată și are o cultură mai bogată, ea se află mereu în război contra slăbiciunilor sufletului, contra amenințărilor neîncetate la adresa spiritului. Superioritatea spirituală prea accentuată poate deveni un pericol pentru conservarea vieții utile. Acesta este și cazul indienilor, care în domeniul spiritual au atins profunzimi până unde n-a putut pătrunde gândirea europeană. Acolo unde cultul forței materialiste predomină, spiritul se veștejește.

Viața spirituală înaltă este o extraordinară aventură, plină de riscuri multe și mari. Cine ne garantează că aceste eforturi duc la vreun rezultat? Economicul este cea mai mare primejdie pentru independența valorilor spirituale, din cauza proporțiilor pe care le-a luat, proporții generate de știința modernă aplicată, în chip util și eficace. Mașina modernă a luat locul sclaviei. Ideal ar fi ca răgazul câștigat să se cheltuiască pentru creația valorilor spirituale superioare mecanicii, dar sufletul omenesc nu e plămădit numai din elemente raționale, ci și din elemente pasionale și alogice ale naturii noastre, care împing evoluția reală într-o direcție opusă, iar faptele create iau un aspect absurd. Starea ideală se îndepărtează în măsură direct proporțională cu evoluția tehnicii și înmulțirea mașinilor. Omul devine sclavul mașinii. Efortul cultural presupune uneori s-o iei de la capăt.

În esența ei, lumea nu este numai rațională; în ultimă instanță, decid sentimentele și pasiunile. Există pasiuni oarbe pe care inteligența nu le poate domina; rațiunea nu este totdeauna ascultată. Colectivitatea caută și apreciază *utilul* dictat de instinctul de conservare a faptelor, de stricta și obiectiva experiență, ceea ce implică schimbarea radicală de viață sufletească; se cedează locul unei poziții afective în fața realității. Astfel, construcția ideologică ia locul analizei, o construcție în sfera lumii materiale și în împărăția sentimentului estetic, unde există

⁵¹ *Ibidem*, p. 115.

forțe nude ale sufletului, dincolo de frontierele exprimabilului. Starea emoțională din care derivă acestea nu are nimic comun cu știința pozitivă, cu experiența.

Cel ce s-a născut orb pentru frumos nu va ști niciodată ce e frumosul. Aceleași constatări se pot face și în ceea ce privește metafizica. Știința pozitivă nu e competentă în toate domeniile de creație omenească. În concluzie, știința făcută cu spirit critic, și nu ridicată la dogme de credință, deschide perspectiva de unde putem întrezări că *pasiunea morală, atitudinea estetică și speculația metafizică* sunt atitudini creatoare de valori cu drept de existență, ca și valorile științifice. Personalitatea spirituală completă este aceea care știe să concilieze aceste atitudini într-o sinteză interioară, „cu rezonanțe și ecouri sufletești nemărginite”⁵².

Nu poate exista o experiență totală și totalizatoare a cunoașterii, chiar în ipoteza eternității. Dacă vorbim de legături și coexistențe între fenomene, acestea nu sunt date de observație, ci reprezintă un adaos mintal, cum un adaos este și extensiunea ideii de cauzalitate, supranumită „determinism al fenomenelor naturale”. Valabilitatea noțiunii de determinism s-ar restrânge numai la colțul nostru de univers, până unde ajunge experiența noastră, și la o anumită porțiune a timpului infinit. Faptele pe care le descoperim sunt necesarmente omenești, impregnate de subiectivitatea noastră. Aceste legături nu le putem decât postula, dar acest lucru nu-l putem ști. Tot ceea ce este dat în experiență, „curățit de «adaosele» noastre mintale, e constituit din elemente juxtapuse contingent”⁵³.

Dacă vom considera obiective aceste adaosuri mintale, „nu vedem de ce-ar exclude cu necesitate, ca lipsite de orice fond real, adaosele mintale numite valori? [...] acestea sunt reacții emotive ale întregii noastre personalități, și nu numai ale funcțiilor noastre de cunoaștere obiectivă?”⁵⁴ Valorile sunt expresia concretă a unor reacții emoționale pe care le creăm între noi și realitatea exterioară, pe care dorim să o transformăm după dorințele noastre. Adaosurile mintale sunt reacții de origine emoțională în străfundul lor, spune filosoful. Toate aceste legături emoțional-sentimentale ar trebui să ne lege cu natura adevărată, iar inteligența să fie o facultate de echilibru, o putere ordonatoare a datelor furnizate de funcțiile emoționale. Principiul determinismului universal și noțiunea de cauzalitate pe care o implică el pornesc tot dintr-o atitudine afectivă, și ca atare selectivă, în fața multiplicității existenței.

Actul de cunoaștere presupune ordonare pentru a cunoaște existența, iar orice ierarhie presupune ideea de *valoare*, de *preferință*, de alegere. *Judecata de existență* presupune în prealabil *judecata de valoare*. Orice funcție de cunoaștere vine dintr-o evaluare; lumea noastră se naște dintr-o sumă infinită de evaluări, de valori.

Principiile determinismului universal sunt, în ultimă instanță, rezultatul unor relații emoționale pe care le creăm noi în lumea lucrurilor exterioare, în sforțarea conștientă ce o facem de a o transforma după dorințele noastre. „Aceasta e originea,

⁵² *Ibidem*, p. 150.

⁵³ *Ibidem*, p. 155.

⁵⁴ *Ibidem*.

obscură dar foarte reală, a postulatului raționalității esențiale a existenței.”⁵⁵ D. D. Roșca susține că știința pozitivă, deterministă și raționalistă este mai puțin consecventă decât doctrina empiristă. Știința pozitivă ne furnizează un exemplu concret pentru a ilustra constatările ce le facem, acela că nu există un punct de vedere general asupra existenței care, aplicat singur, s-o poată explica în totalitatea ei.

Relativitatea cunoașterii vine din incertitudinea punctului de vedere în care suntem așezați pentru a observa existența. Avem mai multe șanse de sporire a cunoașterii observând existența din cât mai multe puncte de vedere cu puțință. Atitudinea spiritului omenesc este aceea de a depăși experiența în sensul în care o depășesc știința pozitivă, raționalismul filosofic și spiritualismul filosofic sau religios. Facem aceasta conștienți fiind că principiile noastre științifice decurg din ideea raționalității propuse a existenței și din postulatul, nu din axioma determinismului universal. „Realitatea *trebuie* să fie rațională pentru că așa o vrem noi, mânați de motive de ordin *alogic*, emoțional.”⁵⁶

Efortul reflecțiilor și cercetărilor noastre e susținut de dorința și speranța de a mări sentimentul nostru de securitate în Univers. Modul în care omul privește existența cu ajutorul științei s-a dovedit eficace, având ca mărturie realizările obținute în domeniul realității fizice. Aplicând această metodă realității morale, s-ar putea ca știința pozitivă să-și asimileze în parte, cel puțin, zona spirituală a existenței. Privind astfel natura științei, facem din această valoare o *valoare transformatoare a existenței*, nu pentru a descoperi fapte, ci pentru a afirma valori. Este o atitudine care afirmă optimism, din care putem deduce motive suficiente de liniște sufletească pentru eforturile în vederea acțiunilor eficace.

A doua atitudine posibilă este depășirea afirmației că existența este doar absurdă în substanța și intențiile ei ultime. A treia atitudine metafizică este singura care ține seama de ce ne-a arătat realitatea: să nu totalizăm experiența, s-o acceptăm așa cum este pentru noi, să nu uităm că *e inteligibilă, dar și neinteligibilă, e rezonabilă, dar și absurdă, cu sens, dar și fără sens*. Mersul lucrurilor nu îl comandă numai legi și norme de care ascultă spiritul; dreptul de existență a valorilor nu este asigurat de esența ultimă a Universului. Rațiunea și întâmplarea sunt deopotrivă altoite pe însăși rădăcina lucrurilor. Este vorba aici de un conflict în care se decide soarta sufletului, soarta noastră ca ființe spirituale și destinele civilizației create de noi. E vorba de un conflict care nu știm dacă, în general, are vreun sfârșit.

Acest spectacol este poate cel mai mare spectacol tragic pe care bogăția spirituală îl potențează. Soluțiile marilor religii sunt nesatisfăcătoare. Sentimentul tragic al existenței crește când scade speranța unei reparații aflate dincolo de moarte. Astfel de probleme se pun în conștiințele cu mare orizont spiritual; conștiințele mijlocii le ignoră, instinctiv sau din principiu. Sfârșitul conflictului arătat mai sus este nesigur. Sentimentul tragic al vieții se naște în sufletul nostru în

⁵⁵ *Ibidem*, p. 159.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 161.

momentul în care ne-am dat seama de absoluta incertitudine despre care vorbim, incertitudine ce mărește sentimentul de solitudine în fața misterului existenței și atunci „neliniștea metafizică umple străfundurile conștiinței noastre”⁵⁷.

Cea mai înaltă probă a omeniei noastre este *neliniștea metafizică*, înrudită cu *fiorul estetic*, cu *operele de artă de înaltă calitate*. Sentimentul tragic al existenței și neliniștea metafizică pot deveni izvor de deznădejde pentru unii, forțe întăritoare pentru alții. Sentimentul de deznădejde nu poate îmbrăca decât forma totului. Pascal scoate în evidență noblețea omului care știe pieri, protestând contra Universului care-l strivește.

Sentimentul deznădejdiei metafizice duce la o conduită practică? Nu există decât o atitudine: resemnarea și renunțarea la acțiuni hotărâtoare de destin, renunțare care este o formă de mare libertate spirituală⁵⁸. Aceasta este o libertate de înțelept, nu de erou, un înțelept „care renunțând la rolul de agent determinant în desfășurarea deconcertantei și imprevizibilei drame care e existența, se mulțumește, cuminte, să fie numai clarvăzător spectator al ei”⁵⁹. Este o detașare reflectată, detașarea artistului mare, care este oarecum instinctivă, ca pictura sau poezia. Ea realizează „acea poziție superioară ce duce la cunoașterea supremă”⁶⁰ și face din viziunea directă a existenței un *scop*, punctul de plecare pentru o filosofie pe care, spune autorul *Existenței tragice*, o discută ca punct de plecare de proveniență sentimentală care poate face posibilă în măsură maximă „o concepție spectaculară a existenței”⁶¹.

De pe o astfel de poziție, atitudinea filosofică nu s-ar mai deosebi de cea estetică, decât în mijloacele de expresie diferite la care recurge ele, cu ajutorul noțiunilor abstracte. Filosofia nu se realizează decât prelungind în plan artistic sentimentul deznădejdiei metafizice. Deosebirea mare între artă-filosofie, pe de o parte, și știință, pe de altă parte, ar fi cea care există între „trăire” și „adaptare”. Atitudinea metafizică și cea estetică au afinități profunde.

Tensiunea sufletească cea mai mare se naște când ne-am dat seama de absoluta incertitudine în care ne găsim, de la convingerea fermă ce o câștigăm despre caracterul absolut problematic al vieții spiritului, despre caracterul de aventură și miracol ce-l au civilizația și valorile ei.

Sentimentul nesiguranței destinului nostru ca ființe spirituale ne întreține perpetuu grija problemelor nedezlegate sau nerezolvabile, conștiința conflictelor neîmpăcate sau de neîmpăcat. Tensiunea interioară devine resortul unui efort ce îl facem clipă de clipă pentru a liniști în chip provizoriu adâncă noastră conștiință, sentimentul insuficienței de care suferim – efort întăritor de tensiune interioară care ne adaptează la imperativele vieții spirituale, viață cu adevărat omenească, trăită de

⁵⁷ *Ibidem*, p. 168.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 169.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 170.

⁶¹ *Ibidem*.

personalitățile spirituale puternice, stăpânite de o tensiune interioară mare. Acolo unde nu există sentimentul insuficienței, unde trăsăturile superioare au fost echilibrate, dispare dorința de progres. E necesar ca omul să aibă conștiința că îi lipsește ceva „ca să caute a depăși starea de fapt”⁶².

Sentimentul tragic al existenței, neliniștea metafizică, tensiunea sufletească mare sunt izvor de foarte mare putere sufletească, creatoarea celei mai mari libertăți pe care omul o poate cuceri în această lume⁶³, o libertate transformatoare de lume, nu o libertate pasivă, de simplu protest, ci „libertate eroică încărcată de riscuri, nu prudentă libertate de înțelept”⁶⁴.

Concepția pentru care pledează D. D. Roșca este idealistă și realistă în grad suprem. Ea are, în aspirațiile ei ultime, un caracter practic. Este idealistă prin rolul transformator pe care îl atribuie valorilor; experiența obiectivă nu are un rol de ultimă instanță în orientarea și organizarea vieții omenești, a vieții spirituale, a civilizației. Este realistă pentru că susține că valorile spirituale nu sunt simple plăsmuri subiective, ci sunt aspecte reale, noțiunile cu care operează științele pozitive. A crea valori înseamnă a crea noțiuni științifice. Cum s-ar dovedi valorile transformatoare pentru caracterul fizic și cel moral, dacă acestea „n-ar avea rădăcini înfipte în substanța însăși a existenței”⁶⁵? Valorile pot avea un caracter transformator, ele sunt singura noastră armă cu care putem veni ca agenți transformatori ai existenței. Marea speculație metafizică răsare când dintr-o profundă nevoie estetică, când dintr-o tainică pasiune morală. D. D. Roșca a arătat până acum sentimentele care însoțesc conștiința tragică și felul cum ele devin „resorturile tari ale unui efort de fiecare clipă: efort de a crea destindere între conflicte simțite adânc și de a umple lipsuri simțite dureros de lucid”⁶⁶.

Tensiunea produsă de conștiința tragică poate găsi destindere – fatal provizorie – în acțiuni morale și politice majore, creații de mare artă, gândire filosofică, o excepțională activitate de creație științifică. Energia care asigură înaintarea cunoașterii științifice este de natură morală, în esența ei ultimă. În zona omenescului totul poate fi schimbat. În acest sens, distrugerea poate avea un sens pozitiv, un rol creator de progres. Distrugerea vechiului duce la reînnoire.

Se pune întrebare dacă, datorită sentimentului de incertitudine, de nesiguranță, nu e mai bine să nu te angajezi în luptă? Dacă totul este din eternitate, rolul nostru de ființe spirituale devine extrem de umil și de modest, de spectatori neputincioși. Concepția tragică poate deveni izvor de mare putere sufletească și „mobil puternic de acțiuni uneori hotărâtoare de soartă și mutătoare, câteodată, de lumi”⁶⁷. Toate acțiunile întreprinse de noi ca ființe spirituale sunt o aventură plină de riscuri.

⁶² *Ibidem*, p. 172.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 173.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 181.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 185.

Există spirite în care sentimentul riscului fizic poate fi înlocuit de sentimentul riscului metafizic, care vine din convingerea noastră că viața spirituală este cea mai iremediabil problematică.

D. D. Roșca atribuie conștiințelor tragice virtutea supremă, „virtutea de a fi conservatoarea cea mai atentă și mai pricepută a libertății noastre morale”⁶⁸. Dai dovadă de o mai puternică libertate interioară atunci când ești în stare să vrei să întronezi libertatea și să realizezi frumosul într-o lume în care totul e aventură și sfârșit nesigur. Dai dovadă de mare superioritate spirituală, de mare curaj dacă îți împovărezi sufletul cu scrupule morale și ești însetat după dreptate într-o lume unde dreptatea nu e legată de bunele tale intenții.

Conștiința tragică, după constituțiile sufletești deosebite, poate duce la două atitudini morale diferite în fața existenței: una de secretă dezamăgire, care tinde, prin detașare de existență, la contemplația pură, și alta care duce la o mare tensiune interioară, care devine pasiune spirituală transformatoare de lume și hotărâtoare de soartă.

În primul caz, omul se aseamănă artistului mare prin detașarea completă de existență și contemplația curată, așa cum încearcă să rămână constant marele creator de artă prin libertatea interioară enormă (cea mai mare din câte există) care-i modelează viața ca pe o operă de artă. Omul devine liber și această libertate este plămădită „din aluatul în care-i frământată libertatea gravă a creatorului de artă mare”⁶⁹. În suprema artă, gratuitul devine lege supremă în viață. Privită în această zare spirituală, viața, cu seriozitatea ei tragică, îmbracă o haină emoțională la extrema marii arte. Ne oprim aici pe creștetul unui fior moral, care trezește în noi jocul tragic numit „existență”, aparent desprins din vibrații de aceeași natură din care se desprinde fiorul estetic ce ni-l dă jocul serios al artei mari. Artistul, spune D. D. Roșca, se exprimă astfel: „Așază-ți fericirea supremă în experiențele ce le institui, și nu în rezultatele pe care acestea par a le promite”⁷⁰.

Experiența confirmă înțelepciunea lui Heraclit: „Dumnezeu e zi și noapte, iarnă și vară, și război și pace, și prisos și foamete.” În lumina experienței descrise, în natură i-a apărut filosofului un „sinistru vârtej de forțe iresponsabile, în conflict latent ori în luptă deschisă unele cu altele, și indiferente față de soarta aspirațiilor și creațiilor ideale ale spiritului”⁷¹. În acest iad al diavolului, abia vizibil, există o viață ciudată numită om, care a „descoperit la o întorsătură neprevăzută a timpului fără de capăt, gândirea gratuită, fantezia și bunătatea”⁷². Într-un haos ostil și indiferent, omul a inventat înțelepciunea, și „de atunci încărcat cu visuri grave, luptă să coboare cu trăinicie împărăția cerurilor pe mușuroiul unde soarele lui Dumnezeu răsare peste cei buni și peste cei răi, și unde plouă peste cei dreپți și peste cei nedreپți”⁷³.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 190.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 192.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*, p. 193.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*.

Am expus o sinteză filosofică clădită pe un fundament solid al altor sinteze, o cunoaștere profundă, exemplară a celor mai mari gânditori care alcătuiesc istoria universală a filosofiei. D. D. Roșca este un exemplu pentru toți, cei care ne încumetăm să pășim pe cărări ce trebuie descifrate și aprofundate, pentru a întrezări în cele din urmă lumina adevărului și în natură, dar mai ales în noi înșine. Rezultatul acestei confruntări este un mănunchi de eseuri adunate în câteva cărți, cu deosebire în marea carte intitulată *Existența tragică*, o lucrare de căpătâi pentru cei care se aventurează în lumea spiritului, producând cea mai mare tensiune interioară pe care o poate atinge omul, generată de veșnica insuficiență – generatoare, în ultimă instanță, de progres. Viața cu adevărat omenească nu poate fi decât viața creatoare.

Neliniștea metafizică reprezintă o atitudine față de marele Tot, o neliniște gratuită, proprie omului, în care sentimentul de insuficiență e proiectat pe fond cosmic, fiindcă numai astfel viața atinge cel mai înalt grad de intensitate interioară.

Opera lui D. D. Roșca este o sinteză filosofică, în care intră istoria gândirii, unde întregul determină *sensul*, *conținutul* și *valoarea*. În domeniul gândirii metafizice, fermentul care produce sinteza este *dialectica*, având la rădăcini sensibilitatea. Izvorul acestei concepții este cunoașterea – „un mediu întăritor de suflet”. Ieșirea de „salvare” este un stil de viață modelat de marea operă de artă.

În concepția autorului *Existenței tragice*, filosofia apare ca o *critică a cunoașterii*, iar porțiunea de cunoaștere care își are rădăcinile în stratul adânc, profund, este una de esență lirică. Ea apare astfel ca o atitudine moral-estetică în fața existenței luate în totalitate, atitudinea ale cărei resorturi sunt de natură sentimentală. Scopul cunoașterii este ierarhia valorilor, iar cunoașterea este numai un mijloc; ierarhia nu vine din cunoaștere, din știință, ea nu e opera științei pozitive, ci vine de dincolo de fizică – e metafizica ce depășește știința parțială.

Lirismul, spune D. D. Roșca, trebuie să treacă prin sita cunoașterii disciplinate; numai astfel poate deveni „spirit de finețe”. Atitudinea de întreg este impusă, în concepția lui D. D. Roșca, de o nevoie spirituală asemănătoare cu ținuta creatorului de artă. Universul nu poate fi construit prin combinații de concepte care să facă o „deducție totală a naturii”, scop suprem care nu s-a realizat niciodată.

Ierarhia despre care s-a spus stabilește trei forme de existență: *organicul*, *biologicul* și *spiritualul* – o scară progresivă de valori, în care lumea spiritului este o suprastructură. *Raționalitatea* este proprie existenței, inteligența trebuie numai s-o descopere. Este imposibil să delimităm sfera raționalului, pentru că totalizarea experienței este imposibilă. Pentru ca raționalul să existe, e necesar să existe iraționalul. Existența este, deci, parte rațională, parte irațională.

D. D. Roșca face legătura între *pasiunea morală*, *atitudinea estetică* și *speculația metafizică*, atitudinea creatoare de valori. Concilierea acestor atitudini într-o *sinteză interioară* are rezonanțe sufletești inimaginabile.

Legăturile de coexistență între fenomene nu sunt date de observație, ci sunt adaosuri mintale numite valori, expresia concretă a unor reacții emoționale, iar inteligența este o putere modelatoare, o facultate de echilibru, o putere ordonatoare a

datelor furnizate de funcțiile emoționale. Orice ierarhie presupune ideea de *valoare*. Judecata de existență presupune în prealabil o judecată de valoare, dar nu există un punct de vedere al existenței care s-o poată explica în totalitatea ei. Realitatea *trebuie* să fie rațională pentru că așa o vrem noi, impulsionați de motive de ordine alogic, emoțional. Omul face mari eforturi pentru a-și mări sentimentul de securitate în Univers. Valoarea-cheie este *valoarea transformatoare a existenței*, care afirmă un optimism din care putem deduce motive de liniște sufletească.

Sentimentul tragic apare atunci când ne dăm seamă de absoluta incertitudine, care mărește sentimentul de solitudine în fața misterului existenței. E o neliniște metafizică venită să umple străfundurile conștiinței noastre. Neliniștea metafizică de la care se ajunge la sentimentul tragic este pentru unii deznădejdea, iar pentru alții forță întăritoare. Nu există decât o singură atitudine rezonabilă – resemnarea și renunțarea la acțiuni hotărâtoare de destin, renunțarea care e o formă de mare libertate spirituală, libertate de înțelept, detașarea reflectată a artistului mare care duce la cunoașterea supremă.

Insuficiența de care suferim este resortul unui efort de tensiune interioară care ne adaptează la imperatiile vieții spirituale, viața cu adevărat omenească. Nu poți depăși starea de fapt dacă n-ai conștiința insuficienței proprii. Sentimentul tragic al existenței, neliniștea metafizică, tensiunea sufletească mare sunt izvorul de mare putere sufletească, creatoarea celei mai mari libertăți pe care omul o poate cuceri, o libertate transformatoare de lume, nu libertate pasivă, de simplu protest, ci o *libertate eroică*.

Concepția lui D. D. Roșca este idealistă și realistă în grad suprem, este idealistă prin rolul transformator ce îl atribuie valorilor, este realistă prin faptul că susține că valorile spirituale nu sunt simple plăsmuiri subiective, ci aspecte reale, care pot avea un caracter transformator de existență, singura noastră armă de transformare a existenței. Sentimentele întăresc conștiința tragică, efortul de a crea destindere între conflicte, destindere provizorie în acțiuni morale, în marea acțiune practică socială, în creații de mare artă, în gândirea filosofică, creația științifică, a cărei energie este, în esența ei ultimă, de natură morală.

În zarea omenescului, totul poate fi schimbat, distrugerea vechiului duce la reînnoire. Peste tot este un risc, acela ca sentimentul fizic să fie înlocuit cu sentimentul metafizic.

Curajul intelectual dublat de entuziasmul intelectual reprezintă singura cale care duce spre adevăr. O latură a realității numită *spirit*, care ar putea fi numită *intelență*, ascultă de comandamente etice. Conștiința universal-omenească poate fi izvor de drept. Avem aici o atitudine directă a unui om de mare cultură filosofică, atitudine îndreptată împotriva forței și nedreptății care se manifestă în lume și care a lovit poporul nostru, ducând la ștergerea deosebirii dintre bine și rău. Legea spiritului, a susținut mereu D. D. Roșca, trebuie să se ridice deasupra animalității și să urce în partea de sus a valorilor spirituale, singurele care pot da sens existenței omenești. Bunăstarea materială nu trebuie să fie un scop, ci un mijloc.

Înțelegerea lucidă a vieții, a existenței duce la dramatism, la o constantă noutate, care impune trăirea vieții cu putere și plenitudine. Existența noastră, mai ales cea spirituală este ca o piatră aruncată în apă, care face în jurul ei cercuri ce se pierd în nemărginit – cunoașterea noastră. Aceasta este existența noastră în Univers, care pentru un spirit iscoditor coincide cu existența tragică.

Există la cei doi gânditori despre care s-a vorbit, la Hegel și la D. D. Roșca, o frumusețe a gândului scăldată în profunzime; este ceea ce i-a unit și-i unește pe toți cei care le studiază și le acceptă opera.

